

Igazságos nyugdíjrendszer?

Kozári Monika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 366 oldal

Kozári Monika, a dualizmus szakértője a nyugdíjrendszer kialakulásával és fejlődésével foglalkozó, nemrég megjelent terjedelmes művében saját kutatási területének időhatárait túllépve jóval szélesebb időszávot ölel fel. A szerző Mária Teréziától a második világháború végéig terjedő időszakra vonatkozóan nemcsak a nyugdíjakkal kapcsolatos rendeleteket és jogszabályokat mutatja be, hanem kitér a különféle társadalombiztosítási ellátásokra, valamint a nyugdíjrendszerhez kapcsolódó intézmények történetét is végigköveti. „Mint sok minden más, az első kísérlet a nyugdíj kérdésének a rendezésére is Mária Terézia nevéhez fűződik...” – írja a szerző a kezdőpont kiválasztásának indoklásaként. (13. old.) A könyv címe szerint az időkeret végpontja a második világháború eleje, a szerző azonban még 1944-es forrásokat és adatokat is közöl. Ezért véleményem szerint indokolt lett volna végpontként ezt az évet megjelölni. Az összegzésben néhány soros kitekintés olvasható a második világháborút követő, a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos eseményekről, ahol a szerző a nyugdíjakat érintő szemléletváltás tekintetében 1948-at jelöli meg cezúraként. Ennek fényében még inkább indokoltnak tűnik a nyugdíjrendszer történetének periodizációját a politikatörténeti eseményektől függetlenül meghatározni.

Kozári az Előszóban egy-egy személy vagy család egyedi példáján keresztül igyekszik felkelteni az olvasó érdeklődését a téma iránt. Nincs nehéz dolga, hiszen a felhasznált források között a törvények, a különféle egyéb források és a széles körű szakirodalom mellett akad az olvasó számára ismerő-

sen csengő nevekkal kapcsolatos visszaemlékezés, életrajz is. A könyv azzal a céllal íródott, hogy bemutassa, miképpen alakult a tehetős és a kevésbé tehetős rétegek – a középosztály, a kispolgárság, a parasztok, a munkások s kiváltképp a nők – időskori helyzete a vizsgált korszakban. Leszögezi, hogy a szociálpolitikának kizárólag egy szegmensével, a nyugdíjjal, ezen belül is az állami nyugdíjakkal kíván foglalkozni, ugyanakkor a problémák összefonódása miatt kitér egyéb kérdésekre is, mint például a betegbiztosításra, a szegényügyre, a nem állami nyugdíjakra és a társadalombiztosításra. A kifejezetten az állami nyugdíjak körét tárgyaló két fejezet a szerző céljával szemben a könyv alig felét teszi ki, emellett a társadalombiztosításról szóló rész jóval hangsúlyosabb, mint a többi téma. Ezek az aránytalanságok magyarázhatók azzal a ténnyel, hogy átfogó szakmunka hiányában – ahogy Kozári fogalmaz – „a könyv anyagát sokféle forrásból, morzsánként kellett összeszedni”. (10. old.) Ennek következtében az az olvasó benyomása, hogy a források adottságai határozták meg az egyes fejezetek hosszát és részletességét.

A mű szerkezetét tekintve jól tagolt. A hét fő fejezetet kisebb alfejezetek alkotják. A leghosszabb – és így a leghangsúlyosabb – az első fejezet, mely az állami nyugdíjakat tekinti át a kezdetektől az első világháborúig. A szerző végigkíséri a különböző foglalkozások gyakorlóira vonatkozó szabályokat. Egységes nyugdíjtörvény hiányában ugyanis „külön törvények születtek a bírákra, a tanítókra, a tanárookra, a nem állami tanszemélyzetre, az állami alkalmazottakra, a katonákra, a magyar államvasutak alkalmazottaira”. (43. old.) Részletesen kitér az ellátások fajtáira (nyugdíj, özvegy- és árvaellátás, végkielégítés, temetési költség), a jogosultak körére, a szolgálati idő hosszára és

annak számítási módjára, a nyugdíj, illetve az ellátás összege megállapítására vonatkozó irányelvekre, valamint konkrét összegeket is közöl. A számos rendelet, törvény részletes bemutatása során az olvasó nagy tömegű, sokszor nehezen követhető adathalmazzal találkozhat, aminek átláthatóságban nagy segítséget jelentenek a visszautalások, az összehasonlítások, valamint a szabályozásban bekövetkezett változások kiemelése. További pozitívum, hogy a szerző az egyes, az olvasó által feltehetően ismeretlen vagy más értelemben ismert fogalmakat – például nyugdíjviszonyosság, állami és nem állami tisztviselő közötti különbség, nyugbér, kegydíj, kegybér, kegypénz, ideiglenes nyugdíj, polgári időszámítás – tisztázza. Rámutat arra is, hogy mikor, mely törvény szövegében váltotta fel az egyik fogalom a másikat, így a változások könnyedén nyomom követhetők. A könyv végén az összegzésben találunk egy csokrot az azokból a – régi törvények által használt – fogalmakból, kifejezésekből, melyek ma már idegen csengetések. Ezekre érdemes lett volna azonban már a bevezetőben felhívni az olvasó figyelmét. Szerencsés lett volna továbbá a katonák nyugdíjára vonatkozó alfejezetben a rangfokozatok sorrendjét – esetleg egy lábjegyzetben – ismertetni, mert ennek hiányában a témában kevésbé járatos olvasó számára nehéz az összehasonlítások értelmezése.

A tartalmi és formai jellemzőkön túl a törvények születésének folyamatát is részletesen megismerhetjük a könyvből. A képviselőházi vitákon elhangzott felszólalások idézése és a pontos datálás mellett a szerző törekszik a szóban forgó személyek, illetve a felhasznált források szerzőinek rövid – néhol lábjegyzetben történő – bemutatására. Megkönnyíti az olvasó számára az információk feldolgozását, hogy a szerző többször reflektál a kortársak véleményére. Más helyütt a törvény egyes, számára értelmezhetetlen rendelkezéseivel kapcsolatban nyilvánít véleményt. Az összehasonlítások révén az egymás után sorra bemutatott törvé-

nyek fejlődési iránya is kikristályosodik. Több ízben érdekességekkel, rövid megjegyzésekkel szakítja meg a szerző a jogszabályok monotonitását. Például rámutat arra, „hogy 1894-ben a törvény szövege még forintban határozta meg az összeget, noha a hivatalos pénznem 1892 óta a korona volt”. (87. old.) Érdekességként említi továbbá a mai fül számára szokatlanul csengő korpót-lékok rendszerét, melynek előnyeit például a katonai állatgyógyintézet alkalmazottai élvezték. (94. old.)

Az olvasó érdeklődésének ébren tartása szempontjából fontosnak tartom az olyan részek beszúrását, melyek kiragadott példákra keresztül megszakítják a törvények hosszúságú bemutatását. Kozári egy külön alfejezetet szentel például olyan konkrét – 1875-ben és 1876-ban tárgyalt – nyugdíjügyek bemutatásának, melyeket nem a szabályok szerint, hanem méltányosság alapján bíráltak el. Többek között e példákra keresztül is érzékelteti a megítélt pénzösszegekben mutatkozó aránytalanságokat, melyek megállapítása szerint az iskolai végzettség, a beosztás és a társadalmi állás különbségeit tükrözik.

Az állami nyugdíjakkal kapcsolatos szabályozás bemutatása tematikus elvet követ. Ebből kifolyólag kissé nehezkessé válik a szöveg értelmezése azokon a helyeken, ahol a szerző egy későbbi alfejezetben bemutatott törvényre hivatkozik.

A nyugdíjak tekintetében állami gondoskodást élvező közalkalmazottakról, tanárokról és katonákról szóló alfejezetek után Kozári rövid összefoglalást nyújt. Leszögezi, hogy a továbbiakban bemutatott szakmák dolgozóiról saját nyugdíjintézet vagy pénztár gondoskodott. Ilyen megítélés alá estek a vasutasok, a bányamunkások, a hírlapírók, valamint a Debreceni Református Főiskolai tanárai is. Ezek közül a vasutasok nyugdíjintézetéről és nyugbérpénztáráról közölt fejtegetés jóval hangsúlyosabb, mint a többi szakma jellemzőinek ismertetése.

Az első világháború előtti utolsó, az állami alkalmazottakra vonatkozó törvény

bemutatásával zárul a fejezet. Itt is erős hangsúlyt kap az új törvénynek az ezt megelőző törvénnyel való összehasonlítása, valamint az új elemek kiemelése. A szerző érdekesség gyanánt említi, hogy a mai gyakorlattal ellentétben ez a törvény lehetővé tette, hogy egy férfi után több nő is kapjon özvegyi nyugdíjat.

A könyv második fejezetében a szerző az állami alkalmazottak után Budapest székesfőváros példáján az önkormányzati nyugdíj-szabályozás sokféleségére igyekszik felhívni a figyelmet. A szabályokat a korábbiakhoz hasonló részletességgel és alaposággal ismerteti. Ebben a részben is nagy hangsúlyt fektet a fogalmak tisztázására, kiemeli például, hogy ez a szabályrendelet már használja a „kiskorú” szót. (151. old.) A szabályzat ismertetésekor rávilágít a párhuzamokra és az eltérésekre, az állami tisztviselőkre vonatkozó előírásokkal összehasonlítva. Ez nagymértékben segíti az olvasó eligazodását a szabályok sűrűjében. Továbbá kitér az egyes szakmák, például a bányamunkások önszegélyezésének történetére és sajátosságaira.

A harmadik fejezetben a szerző a társadalombiztosítás fejlődésének külföldi példáiból idéz. Az angol és a német fejlődés részletes ismertetése után áttekinti a fontosabb európai államok társadalombiztosításának jellemzőit. Megállapítja, hogy mind az ausztriai, mind a magyarországi társadalombiztosításnak a német társadalombiztosítás volt a mintája. Kozári az európai országokon kívül ismerteti Japán, Argentína és Oroszország társadalombiztosítási rendszerének jellemzőit is. A szerző tehát minden rendelkezésre álló forrást igyekezett a lehető legjobban kiaknázni, véleményem szerint azonban a magyarországi fejlődés szempontjából lényegtelen államok rendszerének bemutatása elhagyható lett volna. A téma nemzetközi kontextusba helyezése azonban nemcsak ebben a fejezetben mutatkozik meg, hanem egy-egy összehasonlítás formájában máshol is érvényesül.

A hazai társadalombiztosításról szóló negyedik fejezetben a szerző áttekinti mind a jogszabályi, mind az intézményi fejlődés (MABI, Országos Pénztár, egyéb pénztárak, OTI) szakaszait. Leszögezi, hogy a társadalombiztosítás kezdetben, az 1890-es években csupán a munkások beteg- és balesetbiztosítását jelentette. A változások következtében viszont 1928 után már „magában foglalta a betegség, baleset, öregség, rokkantság, özvegyiség és árvaság esetére kötelező biztosítást, valamint a bányanyugdérbiztosítást”. (204. old.) A mezőgazdasági munkásokra azonban még ekkor sem terjedt ki a nyugdíjbiztosításról és az egységes betegbiztosításról szóló törvény hatálya. A szerző külön alfejezetben tárgyalja a legnagyobb fordulatokat hozó törvényeket a kötelező betegségi, illetve baleseti biztosításról, valamint az öregségi nyugdíjakról és az ehhez kapcsolódó ellátásokról. A korábbi gyakorlathoz hasonlóan összehasonlító elemzést végez, kiemeli az új elemeket, hangsúlyozza ezek jelentőségét, ahol szükségesnek érzi, ott értelmezi a törvényszöveget, kritikai megjegyzéseket fűz ahhoz. Elmarasztalja a jogalkotót például azért, mert az 1928-as törvény a rokkantság meghatározásánál a nemzetközi előírásokhoz alkalmazkodik, és „tudomást sem vesz arról, hogy az állami alkalmazottaknak Magyarországon évtizedek óta volt nyugdíjuk, és azokban a XIX. században született törvényekben szabályozva volt a rokkantság fogalma is”. (260. old.) Előfordul, hogy már korábban tárgyalt rövidebb részeket megismétel, ami elősegíti, hogy az olvasó tisztábban lásson a törvények és a nevükben változó intézmények sűrűjében. Ezt a célt szolgálja a fejtegetések összefoglalásaként az 1928-ban működő betegségi és nyugdíjbiztosító intézetek felsorolása is. Kozári a kulcsfontosságú 1928-as törvény tervezetéről folytatott vitát szokatlan módon csak a törvény bemutatása után részletezi, ekkor azonban két alfejezetet is szentel ennek a témának. A kronológiai sorrendtől való eltérés hasznosnak bizonyul azon olvasók számára, akiket csupán az el-

fogadott törvény tartalma érdekel, és a folyamatokra kevésbé kíváncsiak.

A könyv utolsó három fejezete jóval kisebb terjedelmű az előzőeknél. Az ötödik fejezetben az olvasó a legjelentősebb egyesület, a Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjgyesülete 1892-től 1935-ig tartó sikertörténetét ismerheti meg. Ezt követően a tisztviselők és állami alkalmazottak csoportjához kanyarodik vissza a szerző, szemügyre véve az első világháború utáni legégetőbb kérdéseket. Kozári sok helyütt utal a nőket, illetve a mezőgazdasági munkásokat érintő hátrányos megkülönböztetésre. Az utóbbi csoportnak egész fejezetet szentel munkája végén.

A nőnevelésben bekövetkezett szemléletváltásról a szerző a könyv előszavában hosszabban szól, a rájuk vonatkozó szabályokat azonban sajnos nem gyűjti össze külön alfejezetben. A törvények vonatkozó passzusai rávilágítanak arra, hogy a nők hátrányos megkülönböztetése elsősorban abban nyilvánult meg, hogy más megítélés alá estek a nyugdíjra való jogosultság elvesztése tekintetében, mint a férfiak. A szerző kritikával illeti a jogalkotót, amiért az kizárólag a nők esetében tekinti jogvesztőnek az „állandó erkölcstelen életmódot”. (111. old.) Ez a szabály érvényes volt mind a női tisztviselőkre, mind a női vasúti alkalmazottakra, illetve az ilyen állásban lévő férfiak özvegyeire. A női dolgozókat negatív fényben tünteti fel az a rendelkezés is, miszerint, haláluk esetén a férfi özvegy nem volt jogosult ellátásra. Pozitívan érintette a nőket viszont azon elv alkalmazása, mely kimondta, hogy saját jogú nyugdíjra vagy végkielégítésre akkor is igényt tarthattak, ha a férj még életben volt, vagy a férj után külön ellátást élveztek.

Állításait Kozári minden fejezetben számos adattal támasztja alá, a könyv végén további összefoglaló táblázatok találhatók. Emellett az általa felhasznált forrásokat gyakran értékeli, s felhívja az olvasó figyelmét azok hiányosságaira. Így tesz az Orszá-

gos Társadalombiztosító Intézet által 1943-ban kiadott, A magyar társadalombiztosítás 50 éve (1892–1942) című könyv esetében is. Egyetért a kötet szerzőivel abban, hogy a szociálpolitika szempontjából nem jelentett korszakhatárt az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a rákövetkező évek sem. A társadalombiztosításról való gondolkodásban tehát a szerző véleménye szerint is megmaradt a kontinuitás, vagyis a periodizáció elszakad a politikatörténeti eseményektől. Elmarasztalja a szerzőket ugyanakkor amiatt, hogy a „kötet említést sem tesz az állami nyugdíjakról, pénztárakról, alapokról, mintha ezek nem is lettek volna”. (232. old.)

Kozári könyve hosszan tartó, nagyon alapos, aprólékos munkát igénylő kutatás eredménye. A szerző vitathatatlan érdeme, hogy összegyűjti a nyugdíjkérdéssel kapcsolatos forrásokat, elvégzi a nehezen érthető törvények értelmezését, és kiemeli azok lényegét. Véleményem szerint azonban a nyugdíjrendszer iránt érdeklődő olvasó számára túl részletes, olykor nehezen követhető a törvényjavaslatok beadásának, vitájának és a törvények meghozatalának ismertetése. Az átláthatóság érdekében és a könyv használhatósága szempontjából hasznos lett volna egy, az elfogadott törvényekről és azok főbb változásairól szóló összefoglalót közölni. Kár, hogy a munkát nem egészíti ki sem névmutató, sem fogalomtár. A könyv mindazonáltal nagy hasznára lehet azoknak, akik a nyugdíjkérdéssel kapcsolatban a vizsgált korszakra vonatkozó folyamatokra kíváncsiak, és azoknak is, akik egy-egy törvény aprólékos áttekintését vagy egy-egy intézmény történetének megismerését tűzték ki célul. A nyugdíjtéma manapság igen csak aktuális. Kozári Monika könyve hozzásegítheti az olvasót az előzmények megismeréséhez és megértéséhez.

HLUCHÁNY HAJNALKA